

SHARQ VA G'ARB MUTAFAKKIRLARI
QARASHLARIDA JAMOATCHILIK NAZORATI
TUSHUNCHASI VA UNING BUGUNGI KUN
AMALIYOTIDAGI IJTIMOIIY-FALSAFIY
AHAMIYATI

Babajanov Sarvarbek Bekpulatovich, Urganch innovatsion
universiteti v.b. dotsenti

<https://orcid.org/0009-0000-8501-2219>

e-mail:

[sarvarbekbabaionov@urgiu.](mailto:sarvarbekbabaionov@urgiu.uz)

uz

КОНЦЕПЦИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО КОНТРОЛЯ
ВО ВЗГЛЯДАХ ВОСТОЧНЫХ И ЗАПАДНЫХ
УЧЕНЫХ И ЕЕ СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОЕ
ЗНАЧЕНИЕ В СОВРЕМЕННОЙ ПРАКТИКЕ

Бабажанов Сарварбек Бекпулатович, и.о. доцента
Ургенчского инновационного университета

THE CONCEPT OF PUBLIC CONTROL IN THE
VIEWS OF EASTERN AND WESTERN
SCIENTISTS AND ITS SOCIO-PHILOSOPHICAL
SIGNIFICANCE IN MODERN PRACTICE

Babajanov Sarvarbek Bekpulatovich, Acting Associate Professor
of the Urgench Innovation University

Annotatsiya: Ushbu maqolada qadimgi davr, oʻrta asr va yangi davr Sharq va Gʻarb mutafakkirlari qarashlarida insoniyat tarixida fuqarolik jamiyati qurishning birlamchi asosi boʻlgan jamoatchilik nazorati fenomenining mazmun-mohiyati, jamoatchilik nazorati tushunchasi masalalari, jamoatchilik nazorati mexanizmlari va uning amaliyotdagi ahamiyati, mamlakatimizda jamoatchilik nazoratini taʼminlash borasidagi huquqiy normalar tahlil qilingan.

Kalit soʻzlar: jamiyat, davlat, xalq, jamoatchilik nazorati, fuqarolik jamiyati, davlat boshqaruvi.

Abstract: This article analyzes the content of the phenomenon of public control, which is the primary basis for building a civil society in the history of mankind in the views of Eastern and Western thinkers of antiquity, the Middle Ages and Modern Times, the concept of public control, mechanisms of public control and its significance in practice, legal norms for ensuring public control in our country.

Key words: society, state, people, public control, civil society, public administration.

Аннотация: В данной статье проанализировано содержание феномена общественного контроля, являющегося первоосновой построения гражданского общества в истории человечества на взглядах восточных и западных мыслителей античности, Средневековья и Нового Времени, вопросы понятия общественного контроля, механизмы общественного контроля и его значение на практике, правовые нормы по обеспечению общественного контроля в нашей стране.

Ключевые слова: общество, государство, народ, общественный контроль, гражданское общество, государственное управление.

KIRISH. Mamlakatimizda keyingi yillarda – xalqqa xizmat qilishning samarali vositasi”, amalga oshirilayotgan islohotlarda “Davlat organlari “Bizning bosh maqsadimiz – yurtimizda xalq

hokimiyatini nomiga emas, balki amalda joriy qilishdan iborat”, “Qonunning birdan-bir manbai va muallifi tom ma’nodagi xalq bo’lishi shart” tamoyillari asosida jamoatchilik nazorati mexanizmlarini amalda tatbiq etish, fuqarolik institutlari rolini kuchaytirishga qaratilayotganligi bejiz emas[1–B.82]. Chunki, jamoatchilik nazorati samaradorligiga erishmasdan turib demokratik qadriyatlar ustuvor bo’lgan, inson huquq va erkinliklari ta’minlangan fuqarolik jamiyatini qurib bo’lmaydi. Shuning uchun, jamoatchilik nazorati “lokomotivi” bo’lgan subyektlar faoliyatining ijtimoiy-huquqiy mexanizmlarini, usul va vositalarini yanada kuchaytirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Barchamizga ma’lumki, bugungi davr – faol fuqaroviylik pozitsiyasiga ega bo’lgan, o’z huquq va burchlaridan foydalanish orqali, hayotiy pozitsiyasini jamiyat manfaatlari bilan uyg’unlashtirish ko’nikmasini qaror toptirgan insonlar yashaydigan huquqiy demokratik davlat qurishni talab etmoqda. Zero huquqiy demokratik jamiyatni barpo etish, kelajak poydevorini qurish, hech shubhasiz, har birimizdan qat’iyatli va omilkor bo’lishni, yangicha fikr yuritish, yangicha ishlashni talab etmoqda[1; 9-b.].

Davlat tashkilotlari va boshqaruv organlari faoliyati ustidan tizimli jamoatchilik nazoratini ta’minlash mexanizmini yo’lga qo’yish orqali, jamiyatda qanday pozitiv o’zgarishlarni qaror toptirish mumkin? Bu kabi savollarga javob berishdan oldin, ushbu fenomenning mazmun-mohiyatini tarixiy jihatdan tahlil qilish lozim bo’ladi. Chunki, tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan ilmiy-nazariy metodologik tamoyillarni ijtimoiy-falsafiy tahlil etish asnosida “jamoatchilik nazorati” fenomenning ijtimoiy kategoriyasi mohiyatini anglab olish mumkin.

Insoniyat tarixida fuqarolik jamiyati qurishning birlamchi asosi bo’lgan jamoatchilik nazorati fenomenining mazmun-mohiyatini tushunish, uni harakatga keltiruvchi mexanizmlar samaradorligini topish, unga ta’sir etuvchi omillar darajasini kamaytirish, undan xalq va davlat manfaatlarini bog’lovchi konstruktiv asos sifatida foydalanish konsepsiyasini yaratish (nisbatan universal) borasida ko’plab tadqiqotlar olib borilmoqda. Xususan, quyida ushbu konsepsiyalarning ayrimlarida ilgari surilgan

g’oyalarning ilmiy-falsafiy mohiyatini davrlashtirish asnosida izohlab o’tamiz:

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Qadimgi Xitoy faylasuflarining qarashlari bo’yicha davlat ishlarida adolat mezonini o’rnatilsa, xalq fikri inobatga olinsagina jamoatchilik nazoratining kurtaklari yuzaga kelishi mumkin. Bu borada Lao Szining (eramizdan avvalgi 579-499 yillar) qarashlari bo’yicha adolatli davlat boshqaruvining barqaror, mustahkam asosi jamoatchilik fikrida namoyon bo’ladi hamda davlat ishlari ustidan jamoatchilik nazoratini o’rnatish orqali hukmdor xalq ishonchini qozonishi mumkinligi keltirib o’tiladi. Uning nuqtayi nazarini bo’yicha, jamoatchilik nazorati – mamlakatni adolatli boshqarishning asosi[2;23-s.] hisoblanadi.

Xitoy faylasuflaridan Konfutsiy (miloddan avvalgi 55-479 yillar) ham davlat boshqaruvida barqarorlik, tinch va farovon hayot garovi bo’lgan “davlat boshqaruvi mezonlari”ga alohida to’xtalib, o’zining ijtimoiy-falsafiy qarashlarini ilgari surgan mutafakkirlardan biri hisoblanadi.

Konfutsiy ta’limoti bo’yicha, jamoatchilik fikri ustun bo’lgan, jamoatchilik nazorati o’rnatilgan davlatni boshqarish, hukmdorga faqat qulaylik va yurt tinchligini saqlab turish imkoniyatini beradi. Faylasuf ushbu qarashlarini shunday bayon etadi. Ya’ni Konfutsiy hukmdor va xalq o’rtasidagi o’zaro munosabatni shunday qiyoslaydi: “Podshoh misli bir chavandoz bo’lsa, amaldorlar va qonunlar yugan va jilov, fuqarolar esa otdir. Otni yengil boshqarmoq uchun uni puxta yuganlamoq va jilovni to’g’ri boshqarmoq lozimdir. Shuning bilan birga otlarning kuchini bir-biriga muvofiqlashtirib, ortda qolganlarini nazorat qilmoq joizdir. Ana shu shartlarga amal qilgan chavandoz ovoz chiqarmasa, niqtalamasa ham otlar o’z-o’zidan chopib ketaveradi”[3;18-b]. Darhaqiqat, xalq davlat qonunlariga amal qilishi uchun, avvalo bu qonunlar xalq manfaatlariga mos kelishi, davlat organlarining o’zi esa, ushbu qonunlarga qay darajada amal qilayotganligida belgilanadi.

Qadimgi yunon faylasufi Aflotun (miloddan avvalgi 427-347 yillar) o’zining “Davlat”, “Qonun”, “Siyosat”, “Qonundan keyingi davr” kabi asarlarida jamoatchilik nazoratining ijtimoiy mexanizmini ko’rsatishga harakat qiladi. U “haqiqiy va to’g’ri fikrlay oluvchi faylasuflar davlat tepasiga kelmaguncha yoxud hukmdorlar ilohiy iqtidorlari ila tom ma’nodagi faylasuflik maqomiga

ko'tarilmaganlariga qadar insoniyat yovuzlikdan qutulolmaydi" [3;44-b] deb, davlat ishlarini yuritishda yoki boshqaruvchi "odil xalq" singari fikrlaydigan darajaga yetmaguncha (jamoatchilik nazoratini ta'minlamaguncha) – davlat ishlarida siljish (rivojlanish) bo'lmashligini uqtirib o'tadi.

Antik yunon mutafakkirlaridan Aristotel (miloddan avvalgi 384-322 yillar) o'z qarashlarida davlat boshqaruvini demokratlashtirishda xalq fikrini inobatga olishga, ularga katta vakolatlarni berish orqali davlat boshqaruvini tashkillashtirishga alohida urg'u beradi. Bu aynan bugungi jamoatchilik nazorati fenomenining retrospektiv asoslarini ko'rsatadi. Arastu konsepsiyasining asosiy g'oyasida "Xalq yig'ini – ekklesiya" yotadi, ya'ni xalq yig'inining vakolat doirasi juda keng bo'lib, xalq yig'ini orqali mansabdor shaxslarni saylash, ular faoliyatini tekshirish, shuningdek, mansabdor shaxslarni ayblash va boshqa masalalarga alohida to'xtaladi. Bu yig'inda afinalik har bir fuqaro istagan masalasini xalq yig'iniga qo'yishga[4; 214-218-b], unda so'zga chiqishga haqli hisoblangan.

Abu Ali Hasan ibn Ali Tusiy Nizomulmulk (1018-1092) tomonidan yaratilgan "Siyosatnoma" asarida keltirilishicha, "Odil podshohlar hamisha zaiflar haqida o'ylaydi va mamlakat zarurati uchun har ikki-uch yilda muqatte'larning ishlarini taftish qiladi, toki muqatte'lar raiyat haqiga ko'z olaytirmasin, viloyat obod va ma'mur bo'lsin"[5; 44-b]. Darhaqiqat, davlat siyosatiga nisbatan shakllangan jamoatchilik fikrini, uning tendensiyalarini doimiy o'rganish – boshqaruv organlari o'z vazifasini qay darajada bajarayotganini nazorat qilib borish, davlat va xalq o'rtasidagi munosabatlar barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi. Zero, har qanday tarixiy davrda xalq mehri-muruvvatini qozonishda muhim qoida bo'lgan mezonlar borki, ular keng jamoatchilik ongida davlatga nisbatan pozitiv fikrlar shakllanishida namoyon bo'ladi.

O'rta asr g'arb mutafakkirlaridan Jordano Bruno (1548-1600) feodal zo'ravonliklari o'rnini inson ijtimoiy turmushining foydasi uchun belgilangan Qonun egallashi kerakligini ta'kidlab, jamiyat uchun zarur bo'lgan va foydali yaxshi fazilatli kishilar aql zakovatidan foydalangan holda[6; 138-s] davlat boshqaruv ishlarini to'g'ri yo'lga qo'yish g'oyasini ilgari suradi.

XVII asr boshida Tomazzo Campanella "Quyosh shahri" asarida jamoatchilik nazoratini

tashkillashtirish mexanizmini yaratish borasidagi qarashlari bilan ilmiy jamoatchilik e'tiborini tortadi. Campanella: "Har bir yangi oy chiqqan va oy to'lgan kunda ibodatni amalga oshirish uchun Kengash yig'ilishi. Unda yigirma yoshga to'lgan va undan katta barcha ishtirok etadi va ularga birma-bir davlatda qanday kamchiliklar mavjud, qaysi mansabdor shaxslar o'z majburiyatlarini yaxshi, qaysilari yomon bajarimoqdalar, deb savol berish" [7; 97-s] va shu asosida davlat organlari faoliyatini taftish etish g'oyasini ilgari suradi.

MUHOKAMA. XX asr oxiri, XXI asr boshlaridan davlat boshqaruvi sohasida jamoatchilik nazorati tushunchasiga yangicha yondashuv izchillik bilan kirib keldi. Xususan, Fransiya, Germaniya, Buyuk Britaniya hamda Amerika Qo'shma Shtatlaridagi boshqaruv tuzilmalarida jamoatchilik ishtiroki, boshqaruvi va nazorati mexanizmlarida o'ziga xos usublarning qo'llanila boshlashi fonida, davlat organlari faoliyatiga nisbatan jamoatchilik munosabati ham o'zgarib bordi. Ushbu jarayonni mamlakatimiz misolida qaraydigan bo'lsak, xalq va davlat organlari hamjihatligini mustahkamlashga qaratilgan "Jamoatchilik nazorati to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni (2018) davlat islohotlarining shaxs manfaatlariga qaratilganligini ko'rsatish mumkin. Chunki, davlat organlari faoliyatidagi shaffoflikni keltirib chiqarish, birinchidan davlat organlariga nisbatan pozitiv jamoatchilik fikrini shakllanishiga olib kelsa, ikkinchidan xalq davlat organlariga emas, aksincha davlat organlari xalq xizmatida bo'lishini ta'minlaydi.

XULOSA. Bugungi zamonaviy jamiyatda jamoatchilik nazoratini olib boruvchi institutlarga qaratilayotgan jiddiy e'tibor natijasida jamoatchilik nazorati mexanizmlari takomillashuviga erishish yo'lida turli darajadagi konsepsiyalar ishlab chiqilmoqda. Bularning barchasi, shubhasiz o'z funksiyalaridan kelib chiqqan holda – fuqarolarning ijtimoiy-huquqiy erkinliklarini ta'minlashga, davlat organlari va xalq "ko'prigini" o'rnatilishiga xizmat qiladi. Jamoatchilik nazoratini olib boruvchi institutsional tizim elementlari faoliyatini muvofiqlashtirish bo'yicha yaratilayotgan bugungi imkoniyatlar, bu tizimga jamiyat ijtimoiy hayotidagi zarurat sifatida qarash imkoniyatini bermiqda.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. –Т.: О‘zbekiston, 2021. –Б.82.
2. Гончаров А.А. Гражданский контроль над органами власти. –М.: Весь Мир, 2010.
3. Жўраева С. Ҳақиқат манзаралари, 96 мумтоз файласуф. –Т.: Янги аср авлоди, 2002. – 372 б.
4. Мухамедов Ҳ. Хорижий мамлакатлар давлати ва ҳуқуқи тарихи. –Т.: Адолат, 1999.
5. Низомулмулк. Сиёсатнома. Иккинчи тўлдирилган, қайта ишланган нашри – Т.: Янги аср авлоди, 2008. –239 б.
6. Горфункель А.Х. Джордано Бруно. –М., 1973.
7. Утопический социализм: Хрестоматия. –М., 1982.
8. Kurbanbayeva, M. (2024). Fuqarolar vatanparvarligi – fuqarolik jamiyati institutlari shakllanishida muhim omil. Tamaddun nuri jurnali, 9 (60), 23-25.
9. Kurbanbayeva, M. (2024). O‘zbek xalq og ‘zaki ijodiyotida adolatli jamiyat to‘g‘risidagi ilk tasavvurlar ifodasi. Tamaddun nuri jurnali, 8(59), 78-81.
10. Kurbanbayeva, M. (2024). Fuqarolik jamiyati g‘oyalarining milliy davlatchiligimizdagi o‘rni. Tamaddun nuri jurnali, 7(58), 247-250.

